

FORMACIJA »SUPER-EGO« I SAVJEST

Josip WEISSGERBER

Navikli smo da kažemo: *savjest je božji glas*. Poznato je pismo kardinala Newmana vojvodi od Norfolka: »Nikom se ne podvrgavam apsolutnom poslušnošću... Jer pravilo je svake čudoredne istine, mjerilo pravde i nepravde, nesumnjivi naredbodavalac, čiji je autoritet apsolutan iznad svih anđela i ljudi, ostaje božanski zakon u nama, savjest!... Zaista, kad bih — što ne bi bilo pristojno — morao izreći zdravicu vjere, ispio bih čašu za dobro pape, ali najprije u čast savjesti, a tek onda u čast pape.« (Meriol Trevor, I. The Pillar of the Cloud, 101 str. II. A Light in Winter, II. 102. str. — Anima, I. 1965. 36. str.) — Možda ćemo se uvjeriti na koncu ovog predavanja da moramo dodati toliko uvjeta da smijemo nutarnje glasove smatrati Božjim glasovima, te nećemo neoprezno i odveć sigurno tvrditi da Bog u nama govori uvijek kad nam se nameće neka obveza. No dijete, kako smo ga u prvotnoj katehezi poučili, misli da Bog izravno u njemu govori.

Drugo je mišljenje da je savjest *glas razuma*, a ne Božji izravno. U ovoj tvrdnji osjećamo formulaciju racionalističkog duha, koji u čovjeku hipostatizira i jednostrano ističe jednu funkciju na račun drugih. Premda ne želimo s modernim vremenom pretjerivati tako da protiv antiemocionalnog racionalizma odemo u antiracionalistički emocionalizam, ipak smatramo da savjest nije glas samog razuma nego »srca«, čitava čovjeka. Nećemo s W. Schöllgenom (Anima, 1965. I. 43. str.) zabacivati »razum koji pametari«, nećemo oštru kazuistiku i točno moralno razlikovanje nazvati »mučnim rješavanjem graničnih slučajeva u kojem se razmak između dobra i zla može konačno odmjeriti tek moralno-teološkim mikrometrom« (ib. 45, Ann. 6.). Nećemo s O. Schaffnerom (ib. 55) zabacivati ono što Crkva traži da se kod ozbiljnih prestupaka rekne broj koliko se možemo sjetiti. Nećemo se s njim rugati »naslijeđenim ispovjednim obrascima«, premda želimo da se psihološki prodube. Nećemo s A. Sustarom u »normama zakona« vidjeti opasnost da zakrži moralni život i osobna inicijativa i osobna odgovornost.« (ib. 69.) Savjest koja ne teži za objektivnom točnošću i nije savjest.

Postoji opasnost da se poput Velikog Inkvizitora od Dostojevskog nametnemo savjestima i svu odgovornost preuzmemo na sebe, ali je možda veća opasnost da u ovom valu subjektivizma i racionalizma odemo u »gnozu« (Georg Teichtweier) te rješavamo ili dozvoljavamo rješavati matrimonijalne slučajeve iza enciklike »Humanae vitae« — protiv nje.

Sv. pismo kaže da je savjest *glas »srca«*, čitava čovjeka. »Pogani pokazuju da je ono što zakon zapovijeda pisano u njihovim srcima, budući da im zajedno njihova savjest svjedoči i misli koje se međusobno tuže ili brane za dan kad će Bog suditi ljudske tajne prema mom evanđelju po Isusu Kristu« (Rim, 2. 15). Savjest jest glas srca, inkarnirana je. Nema misli koja nije uronjena u slike i prožeta osjećajima. Čovjek nikad ne živi u izoliranim funkcijama. Misao je u njemu duhom prožeta, precizno oblikovana afektivnost i slika. Ipak su u savjesti dominantan faktor »misli koje se međusobno tuže i brane«.

Treće je mišljenje Sigmunda Freuda, osnivača psihoanalize, da savjest nije niti glas Božji niti glas razuma, nego jedna umjetna afektivna formacija »Über-Ich«, Super-ego, Nad-ja. U stvari savjest bi bila *glas roditelja i ostalih* koji su nam nametali norme. Super-ego je cenzor koji diktira »arhaički infantilni moral«, »kojim se produžuje roditeljski utjecaj«. Super-ego odgovoran je za sve neuroze. Zato dosljedni freudovac Hesnard piše knjigu »L'univers morbide de la faute« (1949) u kojoj optužuje religije, posebno kršćanstvo, da formirajući u nama Super-ego, neumoljivog afektivnog cenzora, stvaraju duševne bolesti. Sam Freud ne ide tako daleko. Super-ego po njemu može izroniti iz podsvijesti i postati plemenitija formacija kao »Ideal-Ich« (idéal de moi). Super-ego počinje se formirati prije treće godine svim ograničenjima koje djetetu namećemo, no klasično doba njegovog nastanka jest od treće do pete godine u tzv. Edipovu kompleksu, kad dijete uz majku počne doživljavati i oca kao vrhunski autoritet koji nalaže norme. Afektivnost se u toj fazi socijalizira. Edipov kompleks trebalo bi nazvati po drugim psiholozima »Eltern-Kind« ili Eltern-Imago ili Generationenkompleks (Roditelji-dijete-kompleks, kompleks roditeljske slike, kompleks naraštaja, H. Zulliger, Umgang mit dem kindlichen Gewissen, 60).

U jednoj anketi na pitanje: »Čijem glasu slični nutarnji glas — na koga me sjeća?« — većina djece odgovarala je, naučena u vjeronauku, da je savjest Božji glas«. Ali se našlo prilično njih koji su drukčije odgovarali. Robert, seljačko dijete od deset godina, odgovorio je: »Kao da čujem tatin glas. Zvuči kao tatin glas. I on bi, da je tu, rekao isto: Pazi što radiš!« 10-godišnji Ivica odgovorio je: »Glas: Ivica, što to radiš? kao da je djedov glas. Jer uvijek kad je djed tako rekao, nešto nije bilo pravo. Kad hoću nešto učiniti što nije pravo i nisam siguran, tada uvijek čujem djedov glas.« Marijana (13-godina), najbistrija u razredu, napisala je: »Kaže se da je nutarnji glas Božji glas. Možda je tako, jer nutarnji glas pripada nekom čovjeku. On govori gotovo kao tata, ali ja osjećam da to nije tatin glas. Jer ga čujem i onda kad tate nema i kad me ne grdi.« Druga 13-godišnja djevojčica slično mudruje: »Glas je kao tatin, ali nije njegov, čuje se i kad tate nema.« 15-godišnja Lotti pokazuje već promjenu koju donosi pubertet: »Kad čujem nutarnji glas, on je kao da čujem gdje ja sama govorim. Glas je jednak momemu. Ali ja već znam da to Bog sa mnom govori i da zapravo nije moj glas. No kako Bog ne može govoriti kao čovjek, nego u mislima, uzima on moj glas da sa mnom govori.« — 16-godišnji Ivan je odgovorio: »Nutarnji je glas samo jedna takva pretpostavka. Rekne se onda kao da smo čuli nutarnji glas, Božji glas, mjesto da imamo osjećaj. To je samo takav izraz.« — 16-godišnja Marta napisala je: »Nutarnji glas nije zapravo ni-

kakav glas koji se čuje. Najviše bi se moglo reći da kažemo nešto samom sebi. U stvari imam osjećaj da nešto jest ili nije u redu. Riječju »glas« ne mislimo na pravi glas, nego na neku vrst pristanka. Mi možemo pristati na to što hoćemo učiniti da je dobro ili zlo.« — Ali i 16-godišnja Vrena govori, kad joj se neki momak odviše približio: »Kao da je majka bila uza me i viknula: Vreni, Vreni, pazi što radiš!« Ona dodaje značajno: »Najčudnije je pri tome bilo da uopće nisam mislila na mamu, nisam uopće ni na šta mislila, a da je glas šutio, tko zna što bi se još dogodilo.« — 16-godišnji Karlo piše da je čuo u sebi pet različitih glasova, koji su ga različito savjetovali hoće li ili ne ošamariti zloćestog Otona.

Četvrto je mišljenje da je savjest *glas društva*. Kinezi štiju starce i pređe kao božanstva, a blizu njih stanovnici Kamčatke smatraju da starce treba ubiti. Čine to bez ikakve grižnje savjesti. Afrička plemena Mundong, Šiluk, Dakka, Baja i Bum ubijaju svoje kraljeve iza stanovitog broja godina vladanja. Ubije ga vrhovni svećenik, vlastiti sin ili seoski kovač. Susjedni kraljevi uživaju upravo božansku čast. Na Formozi prije japanske invazije bio je muškarac jednog plemena u planinama sposoban za ženidbu istom kad je ubio ratnika iz susjednog sela. Na Trobrijanskim otocima žive jedno do drugog plemena: u jednom vlada potpuna seksualna raspuštenost, u drugom skrajnja strogost. Neka plemena u srednjoj Aziji daju gostu svoju ženu ili kćerku na raspolaganje. (Margaret Mead)

Čini se da sve četiri tvrdnje: savjest je Božji glas, glas razuma, glas srca, glas roditelja i glas zajednice, sadrže dio istine. No završena zrela savjest trebala bi postati autentičnim glasom Božjim preko inkarniranog, osjećajima prožetog razuma.

OBLICI DUŠEVNOG DOŽIVLJAVANJA

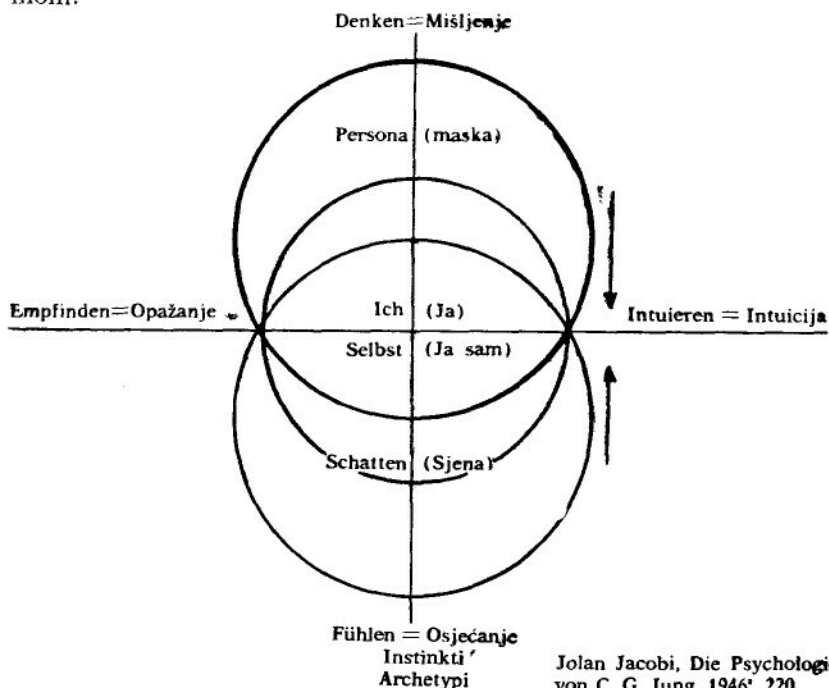
Da se snađemo u terminologiji moderne psihologije, potrebno je opisati oblike duševnog doživljavanja. Freud je počeo, drugi su nastavili. Jung dodaje instancije *Selbst*, *Schatten*, *Persona* trima Freudovim instancijama *Es*, *Ich*, *Über-ich*. Stocker je dodao instanciju *Automat*. Freud isprva shvaća te oblike kao faktore, skoro kao ljude u ljudima. Kasnije imenice pretvara djelomično u pridjeve: mjesto svijesti i podsvijesti govori o svjesnom i podsvjesnom. Dosljedno bi trebao *Es* nazvati instinktivnim, a *Über-Ich* nametnutim normama. Pa i njegova psihoanaliza, da se ponovo bolje dožive stari krivo doživljeni sadržaji, ne razlikuje se mnogo od intelektualizirane ideje u psihologiji Pierrea Janeta.

Ortodoksni freudovci — pa i louvainški psiholozi katoličkog univerziteta, odreda u ostalim psihologijama prilično zatvoreni freudovci — toliko ističu afektivnost da i samu intelektualnost definiraju kao najoštriji, najprecizniji oblik afektivnosti. Ne možemo nijekati takvo shvaćanje, jer je razumnost u nama stvarno sva uronjena u osjećajnost. Konačno i mi još opetujemo Aristotelovu definiciju čovjeka »*animal rationale*«, premda bi bilo bolje reći »*spiritus incarnatus*«, »*le spirituel incarné*«, utjelovljeni duh, kako se izrazuje Paul Chauchard (*Maitrise*

de soi, 115, hrv. prijevod 89. str.), Geist in Welt, kako kaže Karl Rahner, ili dinamički »desiderium Entis incarnatum« po p. Rousselotu. Dosljedno za Krista Gospodina bolje bi bilo reći da je »očovječeni Bog«, Bog koji je čovjekom postao, nego »utjelovljeni Bog«. »Sarks« u Novom zavjetu znači čitava čovjeka, a ne samo tijelo.

Shvaćanje čovjeka kod psihologa odaje njegovu filozofsku antropologiju. Kod ateiste i materijaliste Freuda uvijek se zanemaruje horizontalni lom čovjeka u duhovno i tjelesno. Freudov Es je instinkt, Ich je centar svijesti, Über-ich je nagoniska nametnuta savjest. Jungov Selbst (Soi) je subjekt svjesnog djelovanja, a Ich (Moi) objekt svjesnog doživljavanja. Jung, osim individualnog podsvjesnog, razlikuje i kolektivno podsvjesno, zajedničko svim članovima jedne kulture ili možda čitava čovječanstva. Freudovci s pravom kritiziraju da bi to kolektivno podsvjesno — koje oni priznaju — bilo starije od nagona (Es). Freud je kasnijim djelima prihvatio kategoriju kolektivnog podsvjesnoga, ali mu je postanak pridao kulturnom utjecaju okoline ukoliko daje svoje najdublje zajedničke kategorije. Kolektivno podsvjesno očituje se po Jungu u arhetipima, iskonskim ljudskim simbolima: kuća, zmija, stari mudrac (Alter Weise), Magna Mater, Animus i Anima. Jungove kategorije Animus- Anima potvrdila je fiziologija: dok spolne žlijezde daju dominantni hormon, nadbubrežne izlučuju protu-hormon. Svaki je čovjek kombinacija Animus- anima ili Anima- animus. Iz svojih bioloških specijalizacija i muž i žena treba da teže k punom čovještvu. Nadbubrežne žlijezde pomažu mu u tom kao protu-pol. Čovjek u sebi nosi već hormone izjednačenja. (H. Thurn, Animus und Anima. Geist und Leben, 1953. I. 44-53.)

Po C. G. Jungu čovjekovo bi se doživljavanje dalo prikazati shemom:

Jolan Jacobi, Die Psychologie von C. G. Jung, 1946. 220.

»Selbst« je središte, subjekt, centralna vatra. »Fünkchen Meister Eckeharts«, zadnja postaja. Istom kad sve bude integrirano u središnju točku, može se govoriti o zaokruženoj ličnosti. »Ding an sich des psychischen Lebens.«

»Ich« je centar svijesti, Objekt.

»Persona« je krabulja, maska koju nosimo pred sobom i pred drugima.

»Schatten« jest »druga strana«, »tamni brat« (der dunkle Bruder).

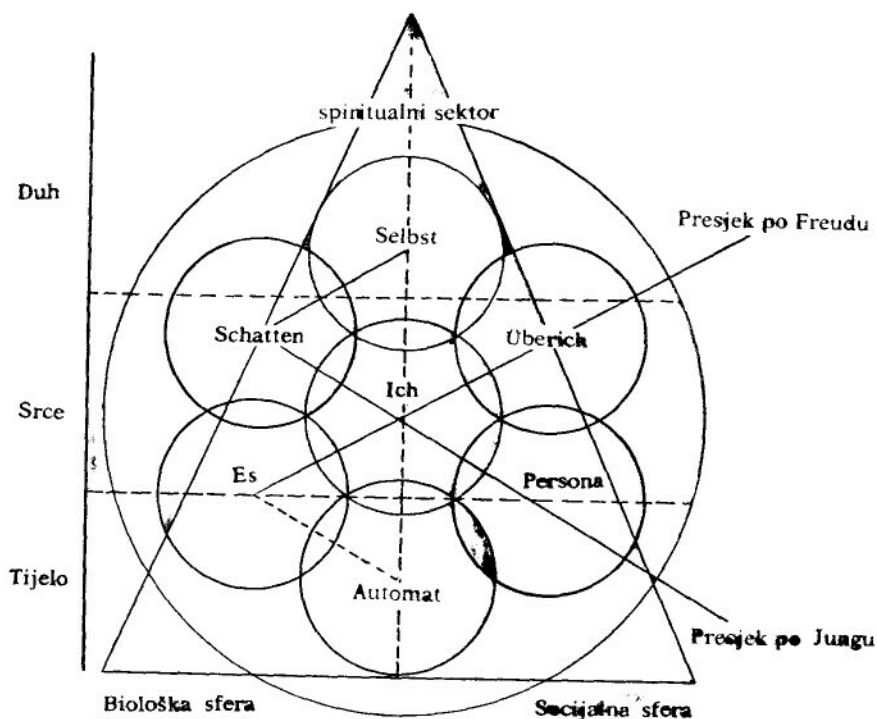
Jung priznaje Freudov »Libido«, ali ga ne shvaća seksualno, prihvaća i Adlerov »Geltungstrieb« (težnja za vrijednošću) i dodaje religioznu težnju, te tvrdi da je kod svih odraslih iza 35. godine uvijek našao religiozni problem kao središnji. (C. G. Jung, *Psychologie und Religion*, Zürich. Stuttgart. 1962', str. 101. *Psychologie und Erziehung* 1945'. 40-41.) Ateizam naziva »velegradskom neurozom«. Ipak tu religioznu težnju shvaća odveć instinktivnom, što mu prigovara P. Chauchard (*Psychologie dynamique*. 1963, str. 63.) On sumnja u kontinuitet i besmrtnost duše. U tom ga ispravlja njegova učenica Jolan Jacobi. Ona ustanovljuje da duh već sada nije zaboravljen u vremenu i prostoru (o. c. str. 32).

Jung razlikuje »podvrgavanje« (Unterdrückung), koje odgovara moralnoj odluci, dok je »potisnuće« (Verdrängung) prilično nemoralna težnja da se riješimo neugodnih pojava. »Podvrgavanje može uzrokovati brigu, bol i sukob, ali ono ne rađa neurozom. Neuroza je uvijek nadomjestak za legitimnu bol« (*Psychologie und Religion*, str. 130). Prva patnja po njemu je uvijek u vezi s budućim obogaćenjem. Prema Jungu savjest i moralni sukobi ne stvaraju neuroze kao što tvrdi Hesnard i Freud. Integracija ličnosti zbiva se iz dezorijentiranosti putem individuacije. Čovjek se treba osloboditi od lukavosti nagona i prosvjetliti sadržaj podsvjesnog. Simbol savršena čovjeka za Junga je Krist. »Persona« i »Sjena« u dijaloškom su odnosu. Što je manja »krabulja« neiskrenosti, to je manja i »sjena« nedoživljenoga. U duhovnim vježbama sv. Ignacija i u jogi vidi Jung naj snažnije postupke individuacijskog rada. On pruža pacijentu centrirane oblike (mandale) na meditaciju. Neprestano slikanje postaje sredstvo dijagnoze i terapije. Ali prihvaća i Freudove metode slobodnih asocijacija, tumačenje snova i studija sličnih gesta i akcija. »Jedna trećina slučajeva« — veli on — »ne boluje uopće ni od kakve klinički određive neuroze, nego boluje od besmisla i bespredmetnosti života.« (Seelen probleme der Gegenwart, str. 96. — citirano kod J. Jacobi, 225). Freud je preuzeo Jungovu instanciju »Selbst« kao dio »Ich«-a koji vodi mehanizme obrane. (J. C. Filloux, *L' inconscient*. 1952, 225). Dok Freud u religiji vidi bolesnu iluziju, u Bogu projekciju oca (Super-ego) u nebesa a ne neurozu, dotle Jung u ateizmu vidi »velegradsku neurozu«. Njemu je poteškoća izliječiti ateistu i nada se »da će bar na putu prema nutrini doći do istinskog doživljavanja te će iskusiti vječnu podlogu svog bitka i doći možda na taj način u svojem probijanju čak do karizme vjere.« (J. Jacobi, 252). Čovjek bi u polovici svoga životnog puta trebao doći do integracije svoje ličnosti (J. Jacobi, 251). U Jungovoj psihologiji ne postoji zaoštreni problem između savjesti i duševnog zdravlja.

Ove, nama simpatične crte, ne smiju nas zavesti da se unaprijed opredijelimo za Jungovu zamisao protiv Freudove, jer ako postoji problem, ne smijemo bježati od njega. Jungova je psihologija svojim optimističkim stavom, s obzirom na problem savjesti, osamljena. Austrijska psihoterapija (Allers, Frankl, Daim, Caruso) s potpuno kršćanskom antropologijom ide u obratni pesimistički ekstrem: sve su neuroze konačno sukob s Bogom. Jedina savjest zapodijeva neuroze.

Dr. A. Stocker dodao je instanciju »Automat«, a »le Double« Freudova učenika Otona Ranka poistovjetio je s Jungovom »Sjenom«. Charles Baudouin ima nakanu da bude iscrpan i tako interpretacijom završi traganje za oblicima u kojima se čovjek izživljuje (De l'instinct à l'esprit. 1950. 224). I Freud je preuzeo instanciju »Automat«, ali je ne smatra relevantnom. Charles Baudouin preuzima Stockerov stožac koji prikazuje svih sedam instancija (o. c. 229).

Stockerov stožac (Ch. Baudouin, De l'instinct à l'esprit, 224):

Izmijenili smo Pascalovu triparticiju: Coeur, Esprit, Corps, jer smatramo da je u protuslovlju sa Stockerovim stošcem. Baudouin ima najprije Srce, pa duh i dolje tijelo.

Instancije: (Autori)	Principi ponašanja:
7. Selbst, Soi (Jung)	Autonomija
6. Überich, Surmoi (Freud)	Autoritet
5. Schatten, Ombre (Jung), Double (Rank)	Ambivalentnost
4. Ich, Moi (Freud, Jung)	Realnost
3. Persona, Masque (Jung)	Adaptacija
2. Es, Primitif (Freud)	Užitak
1. Automat (e) (Stocker, Baudouin)	Opetovanje

Baudouin (o. c. 218) razlikuje primarni Surmoi (Super-ego) koji reagira inhibicijama protiv pulzionalnih akcija, i sekundarni koji slobodno kontrolira djelovanje prema normama. Freudov »Ideal-Ich« bio bi negdje između ova dva oblika doživljavanja. Baudouinov sekundarni Super Ego bio bi autentična savjest.

Baudouin navodi dvije općenite kulturne potvrde da je lista od 7 instancija potpuna. Stara astrologija tumačila je značaj i sudbinu novorođenčeta prema planetima koji su se u taj čas pojavili na istočnom rubu horizonta. Astrolozi su pri tom pripisivali novorođenčetu prevlast doživljajnih elemenata prema planetu- simbolu: Sunce = Selbst (Soi), Jupiter = Überich (Surmoi), Saturn = Automate, Mars = Es, (Primitif), Venera = Persona, Mjesec = Schatten (Ombre). (O. c. 242).

U članku »L'échelonnement des instances morales selon la psychologie analytique« (La Vie Spirituelle. Supplément. 15. V 1951. 212-225), naziva instancije »synergies principales« i upozorava da sedam boravaka u »Dvoru duše« sv. Terezije Avilske odgovaraju ovim oblicima doživljavanja. U članku donosi premalo potvrda za svoju zamisao, pa bi bilo dobro kad bi oci karmelićani, stručnjaci za sv. Tereziju Avilsku, provjerili njegove tvrdnje. Razvoj mističnog života bio bi, po Baudouinu, čišćenje od neautentičnih i nepotpunih oblika doživljavanja do psihičke integralnosti. U najmanju ruku priznajemo da nam se sviđa ta teorija.

Za sva ova nastojanja, da se rastumači čovjek u svom psihološkom napredovanju, treba istaknuti da su to samo još nedokazane teorije. Još se uvijek traže nove psihološke antropologije u duhu dinamičke psihologije. Sažet prikaz tih nastojanja možemo naći u knjizi Georges-a Gruchona (Psychologie dynamique, Mame, 1963, 25-75, 82-137). Na koncu dodaje svoju četverostupnjevitu zamisao: psihoorganska sfera, sfera »Ja«, sfera mentalnog života i sfera milosti. Približno bi odgovarala razdioba: Sexus, Eros, Caritas, Agape.

Dubinskopsihološka antropologija nastala je iz terapijskih nastojanja. Još je apriornija od terapijskih škola, a ni s ovima eksperimentalna psihologija nije zadovoljna, jer se temelji na nesustavnom kliničkom zapažanju. Zastupnici škola iznose samo primjere koji im odgovaraju, nema nikakvog statističkog pregleda čitave populacije duševno bolesnih, nikakve reprezentativne grupe, a često ne mogu ni to dokazati, da ne bi možda druga psihološka škola brže izliječila pacijenta.

Za naš problem važno je da upoznamo dijalog između instancija Super-ego primarnog i sekundarnog i centra ličnosti: Selbst-Ich s obzirom na formacije Persona- Umbra sučelice socijalnom doživljavanju.

Freudova psihologija zahvaća sve ove odnose pod pojmom Super -Ego, koji se može sublimirati u Ideal-Ego i dalje — to Freud ne obrađuje — u Baudouinov sekundarni Super-Ego ili zdravu autonomnu savjest.

Savjest ima prema djelu Charles Odiera dva izvora: svjestan i pod-svjestan. (*Deux sources, consciente et inconsciente, de la vie morale*, 1943). Naslov knjige podsjeća na Bergsonovo djelo »*Deux sources de la morale et de la religion*« (1933). Postoji dakle zatvorena, zakržljala savjest i kreativna, otvorena savjest. Mi nećemo kao Bergson intelekt smatrati kobnim krivcem koji zaustavlja i zatvara kreativni elan ličnosti, nego ćemo s Freudom, Jungom i Stockerom, koje sintetizira Baudouin, smatrati da impulzivnost, instinktivnost kao prohtjev i kao strah u formaciji Super- Ego, predstavljaju zatvorenu savjest koja iznakuže čovjeka.

GENETIČKA PSIHOLOGIJA SAVJESTI

Već prije rođenja mogu se stvoriti u fetusu nepovoljni uvjeti za kasniji razvoj savjesti. Alkoholizam, teški duševni potresi majke, da i ne govorimo o otrovima koji mogu uzrokovati oligofreniju, mogu ugroziti biološku podlogu savjesti, tj. dobro razvijen mozak. Nećemo ulaziti u probleme savjesti kod mongoloida, idiota, imbecila i debila kojima mozak nije razvijen.

Novorođenče počinje svoj život s ustima. Disanje i sisanje mliječka ustima razlog su zašto razvoj neuralne inervacije počinje s ustima. Freud je taj prvi stadij nazvao oralnom fazom, koja ne prestaje kad se uključe druge funkcije, nego intenzitet postepeno prelazi na druga područja. Oralna faza predstavlja početak, a analna svršetak inervacije organizma.

1. Neuralna projekcija na primarna područja mozga daje čudnu sliku nalik na šišmiša: goleme usne, golemi ručni i nožni prsti i jaka inervacija seksualnog i ekskrementalnog područja čine glavne čvorove, a tijelo se budi smjerom (usta) glava- rep, kako prilično bezobzirno kažu fiziolozi: razvoj je cefalo-kaudalan.

2. Dijete nije nikad u presjeku svoga razvoja odrasli čovjek u minijaturi, nego ima svoje optimalne rokove za razvoj pojedinih funkcija. Bolje je da govorimo o »pravim rokovima« nego o »pravim trenucima«. Mislimo na vrlo vrijednu knjižicu M. Pflieglera koju su dr Keilbach i dr Zvonimir Pinterović preveli 1944. (»Pravi trenutak«), jer su to slijedovi koji traju godinama.

3. Slijed razvoja jedne funkcije napreduje ireverzibilno po točno zakonomitoj sekvenciji.

4. I red kako nastupaju razvojne sekvence zakonit je, ali je mnogo elastičniji. Do neke mjere razvoj jedne funkcije može zakasniti, a da ne bude ugrožena budućnost te sposobnosti.

5. Linije sekvencu veoma su različite. Neke su od više faza, a hormoni diktiraju te linije razvoja.

6. Afektivni ili donji mozak i perceptivno-misaoni ili stražnji mozak, ne razvijaju se normalno bez adekvatnih podražaja izvana, dok se prednji ili motorni-voljni razvijaju normalno i bez vanjskih podražaja.

7. Dijete je u početku cjelovito, nediferencirano: ne razlikuje sebe od stvarnosti vani. Osjećajnost nije još odijeljena od misli i kretanja. Ipak sve su ljudske sposobnosti tu. Potrebe za hranom, toplinom i snom u središtu su, ali je afektivna težnja za majkom još jača. Ni intelektualna sfera nije odsutna, jer dijete još u drugoj godini kuje riječi i rečenice, snalazi se u simboličkoj i generaliziranoj strukturi jezika, što ni naj-razvijenija životinja ne može.

Kad bismo otkrili i umjeli proizvoditi sve hormone koji upravljaju razvojem, bili bismo u stanju da u pravo vrijeme pospješimo razvoj mozga, nije isključeno i preko granica normalnog razvoja. Biolozi se nadaju da bi jednom mogli proizvoditi hormonalnim kurama genije, no moramo imati na pameti da mi ne iskorištavamo ni sve mogućnosti koje nam pruža normalno razvijen organizam. Upozorujemo na činjenicu da se čitavi dijelovi mozga mogu izdijeliti da se ne vidi nikakva posljedica u ponašanju. Zamenhoff je 1965. uspio kod pacova zahvatima prije ili kratko iza rođenja izazvati množenje neurona u mozgu i tako dobiti »inteligentnije« pacove. (P. Overhage, Manipulationen an der Keimesentwicklung. Stimmen der Zeit. Januar 1969. 32-44. 33.).

Uspostavljeno je pokusima na životinjama i sistematskim opažanjem kod čovjeka, da oboji u tom pogledu podliježu istim zakonima razvoja. (Scammon, Olson, Hughes, Gesell i Ilk, Spitz, Wolf, Goldfarb, Simonsen, Lidell, Hunt, Kurt Lewin, J. Bowlby.) Čovjek se ističe svojim dugim razvojem od 20 godina, dok i veliki sisavci budu odrasli za dvije godine. Orangutan treba 8 godina. Najviše vremena potrebno je da se izgradi čovjek. Muškarac treba godinu dana i 6 mjeseci više nego žena te je na svršetku razvoja više diferenciran nego žena, čija je životna prednost, a u nekim situacijama i nedostatak, da cjelovitije doživljava.

Ne možemo u ovoj studiji pratiti sve linije razvoja, nego ćemo birati samo činjenice značajne za razvoj savjesti.

Super-ego formacija kao i zdrava odrasla savjest ne mogu se razviti ako zaostane centralni dinamizam ličnosti koji joj daje osnovnu životnu sigurnost i prodornost. Glavni glad djeteta nije za hranom, nego za milovanjem, za sretnim smiješkom i toplim glasom majke. Bez ove osjećajne sunčane atmosfere ljubavi, dijete se ne razvija uz najbolju hranu i higijensku njegu. Ostavljeno od majčine tople brige, dijete umire od »marazma«, »anaklitičke depresije«, sindroma eradikacije. Neki tu pojavu nazivaju »hospitalizam« jer je ustanovljena u dječjim bolnicama gdje se nije poštivala individualna veza djeteta i dojilje.

Po Bowlby-ju između 3. i 6. mjeseca djeca počnu razlikovati majku od ostalih i na nju se afektivno povezuje. Majka je djetetov jedini i sveobuhvatni horizont, sve. Tako ona postaje prvi i u to doba jedini poslanik Božje ljubavi. Dijete ne može bez duševne štete podnijeti dulji majčin izostanak. Ono se ne snalazi u vremenu. U drugoj godini dijete pamti samo nekoliko sedmica. Ne prepoznaje više majku iza duljeg izostanka, tako odsutnost preko tih rokova znači za dijete apsoltni nestanak. U trećoj godini dijete pamti nekoliko mjeseci. U četvrtoj godini prilično se dobro snalazi u vremenu. Zato Bowlby ustanovljuje da odsutnost majke od 3-6 mjeseci, već prema dobi, izaziva doživotne

štete. Sama promjena majčina lika, da je zamijeni druga osoba, može biti fatalna. To su rezultati statističke obrade djece koja su u prošlom ratu istrgnuta iz obitelji u ovo rano doba. U tu svrhu Bowlby je kao ekspert UNESCO-a boravio u našoj zemlji. Dijete je mnogo plemenitije nego smo sebi zamišljali, nije mala životinja, nego čovjek željan Božje atmosfere ljubavi tako imperativno da ne može bez nje živjeti.

Postavimo četiri pitanja koja ćemo stavljati za svaku fazu razvoja:
1. *Da li je moguće postići neko idealnije stanje nego ono koje smo proglasili normalnim?*

Oko 1920. vladao je smjer kod psihologa inspiriranih bihevizmom, da treba dijete od rođenja privikavati na odricanje i disciplinu. Majka treba da doji dijete točno po satu, u analnoj fazi da što energičnije zahtijeva čistoću. Danas psiholozi gledaju u takvom postupku zločin i izvor teških duševnih oboljenja. Dijete ne razumije drugoga jezika osim milovanja i toplog glasa. Stoga bi posebno krivo bilo vježbati ga na odricanje u tom smislu. Djetetu je sama narav nametnula toliko ograničenja, ono jedva što može, da bi bilo promašeno dodavati nove. Osim toga dijete je pod diktatima pametnih instinkata. Psiholog Osgood stavljao je djeci svakovrsnu hranu u malim hrpicama, puštao je djecu neka jedu kako znaju. Vođena instinktom, koji začini i navike nisu iznakazile, djeca su uzimala proteina, tjestenine, masti i vitamina točno koliko organizmu treba. Ne valja dijete siliti da jede izvan njegove inicijative, osim ako je bolesno. Ako majka ostavlja dijete u plaču, ne ispunjujući mu oralne potrebe i ne čisteći ga, dijete sve nediferencirano doživljuje kao odbijanje ljubavi, kao napuštanje i kao svoju bezvrijednost. Ono još nema realističkog stava, ne razlikuje situacije koje bi mogle ispričati majku. Ono za odgoj tako važno »otkrivenje granice« (Entdeckung der Grenze), stariji naziv W. Sterna za Super-ego i princip realnosti treba kasnije razvijati. Malom djetetu treba braniti samo ono što je za nj opasno. Dijete nije sposobno da primi norme odraslih. Istom kasnije, kad je steklo osnovnu sigurnost osunčano ljubavlju, uspjeh će daljnja disciplina.

Dr Bowlby smatra da je dobar znak ako se dijete ne da svakome u ruke, boji se stranaca, hoće samo mamu, vjeruje samo njoj. Doista, zapuštena djeca daju se indiferentno svakome u ruke bez osjećajnog kontakta. Nama se čini da bi se mogla postići idealna sigurnost, da se dijete nikoga ne boji, da sve ljude pretpostavlja dobrima kao što je mama jer je doživjelo vrlo malo frustracija.

Premda su za neku djecu okolnosti bile fatalne, Bowlby nije ustanovio psihičkih trauma koje je očekivao. Jedan bi odgovor bio u Gesellovom eksperimentalnom nalazu, da djeca prolaze kroz kritične intravertirane faze kad se nemoćna nađu pred novim zadacima i kroz sigurne ekstravertirane faze kad koordiniraju svladane zadatke. Ranjiva su u intravertiranim razdobljima. Možda bi se moglo naći i drugo tumačenje: što je dijete intenzivnije grijano ljubavlju i manje doživljavalo napuštanja, tim je otpornije da podnese naknadne frustracije.

2. *Je li pametno pošto-poto razbijati formaciju Super-ego, da sagradimo autentičnu savjest?* — Ovo je pitanje preuranjeno za ovo razdoblje. Super-ego u klasičnoj formi još nije formiran, sada je doba da se oblikuje osnovni dinamizam povezanosti u ljubavi bez kojega nije ostvari-

va niti savjest niti Super-ego. U drugoj godini pojavljuju se prvi obrisi Super-ega. Mala Erika, dvije su joj navršene godine, pruža ručicu prema poluzelenim trešnjama i drugom rukom lupa po njoj govoreći: »Ti zločesta ručice, ti zla ručice, moram te tući!« To su točno riječi koje joj je mama govorila kad je otkidala zelene trešnje. Jedna ruka simbolizira želju, druga mamine grdnje. Najprimitivniji oblik savjesti, potpuno heteronomne, ali verbalizirane. Erika se identificira i sa svojom željom i s majkom u isti čas, introjicira i usvaja maminu grdnju kao svoju savjest (H. Zulliger, *Umgang mit dem kindlichen Gewissen*, 22. str.).

Mala Terezija ima tri godine. Mama joj je rekla, da ako jede zelene kruške da će je boljeti želudac. Tereza ne zna da je mama iz prikrajka sluša i ovako verbalizira svoju savjest: »Uzmi samo, uzmi, kruške su ipak dobre!« — »Ne, ne one nisu još dobre! Kad su dobre onda su žute. Ove su posve zelene.« »Vidim jednu koja je već manje zelena. Ako ne gledam tako točno ona je skoro žuta!« — »Ali ja kažem, ona je zelena. Gotovo, ne smiješ je uzeti. Majka bi grdila.« — »Ee, mame uopće nema, ni tate nema, ni bake nema, ni djeda nema. I tetke nema. Nitko neće opaziti ako uzmeš jednu krušku, ima ih tako mnogo!« — »Ako jedeš jednu krušku, boli te želudac, ludo jedna!« — »Ali ja hoću da me boli želudac«, dreknu Terezija, brzo otkine krušku i nestane iza grma. Mama je slučajno ušla u vrt. Tereza joj pristupi s nemirnom savješću. »Hoćeš li da te poljubim?« pita mama. Poljubila ju je. Mala počne: »Mama, ako je zločesta djevojčica uzela jednu krušku i pojela — ne! ako bi zločesta djevojčica otkinula mnoge kruške i pojela, tad bi je sigurno bolio želudac, »Tako je«, potvrdi majka. »Ako bi pojela deset ili sto zelenih krušaka, tada bi je strašno bolio želudac.« Mama potvrdi: »Sigurno bi je bolio želudac!« — »A kad bi pojela samo tri«, produži Terezica koja zna brojati do tri, »manje bi je bolio želudac.« — »Sigurno, manje bi je bolio«, mama će. »A kad bi pojela samo dvije kruške, onda bi je jedva malo bolio želudac, sasvim malo, tako je?« — »Tako je«, potvrdi mama. »A kad bi pojela samo jednu krušku, to bi bilo kao da nije nijednu pojela, ne?«, istražuje mala dalje. Mama šuti. »Tada je trbuh uopće ne boli!«, zaključi Terezica odlučno. Mama joj reče: »Ne, tada je ništa ne boli. Ali ona ne smije jesti nijednu krušku jer je mama zabranila!« — »Ali ipak mame i nikog nema. Nitko nije vidio da je uzela jednu krušku?« — »Svejedno, Terezice, mamu treba slušati jer mamu volimo.« — Mala zašuti pogođena. Ali je Terezica nastavila da se riješi osjećaja krivnje: »Ti si luda! Ako tko uzme jednu krušku, voli on jednako mamu!« — »Znaš, Terezice, kad mala zločesta Terezica, koja je pojela krušku, a nije smjela, postane veća, slušat će mamu i onda kad je nema!« Terezica je zašutjela i pobožno slušala. To je bilo previsoko za nju, ali je mama računala da će ona još razmisliti o tome i jednom shvatiti. — U ovom se primjeru vidi kako je za dijete majčina ljubav nešto izvan diskusije, u što se ne smije dirati. Zato je muči krivnja. (H. Zulliger, *ib.* 23-24.)

3. Ovo ćemo pitanje za ovu dob drugačije postaviti nego kasnije: *Koje posljedice nastaju, ako djetetu ne damo što ono treba?*

U oralnoj fazi, po shvaćanju psihoanalize, uzrokuje se šizofrenija, najteža psihoza, ili — kako Freud hoće — narcistička neuroza. Šizofrenik je smrznuta ličnost. S njime ne uspijeva psihoterapeutski transfer,

Temelj transferu jest familijarni (Edipov) kompleks na temelju još ranije uspjelog odnosa s likom majke. Ovdje opet psihoanaliza zastupa nama simpatičnije stanovište.: šizofrenija nije nasljedna, nego psihogena. Jedan od najboljih udžbenika psihijatrije »Manuel de Psychiatrie« Henri Ey-a, P. Bernarda, ch. Brisset-a (1963.) navodi hereditarno i psihogeno tumačenje, jer smo još daleko od toga da možemo dokazati bilo koju od dvije teorije. Perceptivni su impulsi kod djeteta normalni, inteligencija se normalno razvija, šizofrenici su, štaviše, natprosječno inteligentni, motorika i onako ne treba naročito velikih impulsa, ali je afektivni mozak zamrznut i zaostao, pa šizofreniku treba davati psihofarmake, da isprave promijenjeni metabolizam mozga.

Kod lakših frustracija može se u oralnoj fazi uzrokovati ona duboka osamljenost, nesuzdrživo nepovjerenje u bilo kojeg čovjeka. Mislimo na slikara Césanne-a, koji je išao i na mise i na blagoslove i bio iskren vjernik, ali se za cijela života nije mogao ispovjedati.

Psihoanalitičari su uspjeli u par slučajeva izliječiti šizofreniju dugim postupkom, kao da je odrasli malo djetete. Međard Booss izvijestio je na sjednici švicarskog psihoanalitičkog društva o slučaju šizofrene djevojke koju je bolničarka izliječila postupajući s njom kao s dojenčecom, da nadoknadi frustracije tog razdoblja. Psihološke studije asocijacija šizofreničara pokazuje znatno više elemenata oralne faze. Može se na ovako nesigurnom temelju kasnije izgraditi imponantna zgrada savjesti, ali je ona uvijek ugrožena u temeljima. Jedan sjemeni-štarac na Šalati, kome sam bio prefekt, obolio je u 17. godini od šizofrenije. A bio je prije i odličan đak i jedan od najuzornijih u vladanju. Ali hlad iz dubina učinio ga je odjednom nepristupačnim svim normama i svim autoritetima, dok ga liječnici nisu iza godinu dana vratili u labilno, uvijek ugroženo ravnovjesje.

U drugom stadiju, u analnoj fazi, ako se s djetetom brutalno postupa, može se uzrokovati manična depresija, a na prelazu teška melankolija. Tako psihoanalitičari tumače nastanak manične depresije. Inventar asocijacija takovih bolesnika pokazuje analni sadržaj.

Dijete doživljava inervaciju sfinktera i doživljava bioloških potreba kao svoje prvo stvaralaštvo i prvo darovanje. Većina roditelja ne razumiju taj afektivni stav, neugodno im je čistiti dijete, pospješuju disciplinu sfinktera. Time mogu jako naškoditi djetetu. Zakočit će mu stvaralačke porive, kulpabilizirati (opteretit će krivnjom) čitavo to područje. Isto tako kad se dijete počne zanimati i igrati se obilno inerviranim, sada probuđenim seksualnim područjem, neki roditelji misle da će time osigurati kasniju disciplinu seksualnosti, a postignu obratno. Jedino se može opravdati indirektan postupak da se dijete zaokupi nečim drugim. Potrebno je da dijete sve sfere tijela integrira u ličnost, a ne da ih izbacit. Integriranost je psihološki uvjet, da tu sferu kasnije može disciplinirati kad dođe za to vrijeme. Mnogo su svećeničko zvanje roditelji upropastili te uzrokovali teške borbe za seksualnu disciplinu, jer su postupali sa svojih odraslih pozicija. Iznakazili su takvim postupkom »schemu corporis« kako kažu psiholozi.

Mati koja forsira disciplinu sfinktera i hvali se drugima kako je njezino dijete čisto, daje sebi vrlo lošu svjedodžbu pred modernim psihologom. Fanatično pranje i čišćenje, svaki dan obavezno uz gole-

mu potrošnju sapuna mogu imati u tom krivom postupku svoj korijen. Prebačeno na područje savjesti, pretjerana disciplina čistoće može se odraziti kao fanatična potreba ispovijedanja u stalnim rokovima. Pa da ima smisla to neprestano čišćenje, mora uvijek biti nekih »smrtnih« grijeha, koje doživljavaju bez naročite tjeskobe kao prljavštinu tijela.

U analnoj stvaralačkoj fazi razvija se i zdrava agresivnost. Dijete voli rušiti. Ne smijemo mu te porive opteretiti krivnjom. I njih kao i seksualnost valja integrirati u ličnost, priznati ih, ne zgražavati se nad njima. Samo što je dijete integriralo, usvojilo u svoju ličnost, moći će čovjek kasnije disciplinirati. Koncem treće godine dijete proživljava svoje pravo »prkosno doba« (Trotzalter). Dijete koje se ne bori za svoju malu samosvojnost nije zdravo. Djetetov »Neću« znači često: »Hoću, jer ja to hoću!« i tako ga pokušajmo shvatiti. Nipošto nije idealan lik i moralno savršen čovjek koji je psihički nesposoban za otpor. Nijedan element ličnosti ne smijemo eliminirati, nego usvojiti i odgojiti.

U maničnoj depresiji osjeća se neutaženo primitivno stvaralaštvo. Ostalo je nediferencirano, neizrečeno, ali je u službi odrasla čovjeka poprimilo groteskne oblike.

4. Četvrto pitanje isto drugačije postavljamo nego u kasnijim stadijima: **Koje posljedice mogu nastati ako djetetu ništa ne branimo?** — Odgovor je vrlo kratak: može sebi naškoditi zdravlju ili stradati i zato su na mjestu zabrane i male kazne po tehnici uvjetovanog refleksa.

Prelazimo na četvrtu i petu godinu, i ostale godine do sedme. Kroz obiteljske odnose oblikuje se Super-ego, primitivna nagoniska savjest. U 4. i 5. godini uzrokuju se duboke neuroze (Kernneurosen). »Primitivna savjest izgrađena je na tjeskobi pred kaznom i na želji za ljubavlju.« (H. Zulliger, Umgang etc., 30.) Samo tko je povezan ljubavlju s djetetom, može djelotvorno i duboko formirati njegovu savjest. Ni psihoterapeut ne može liječiti bez transfera, tj. ako ne preuzme uloge parentalnih likova. Taj zakon vrijedi i za katehetu, osobito u mlađim godinama. Dijete, na sreću, ima lijepu instinktivnu potrebu da se naveže na starije. Ako je u dosadašnjem razvoju ta strana ličnosti iskrivljena, ugrožen je sav odgoj savjesti.

Kod većine viših životinja mi ljudi možemo izgraditi formaciju Super-ego. Na tome se temelji sva dresura: uzima se mladunčad koja se afektivno naveže na krotitelja, koji onda — što ne mogu učiniti prirodni roditelji — unosi svoj svijet normi i zadataka. Naročito je pogodan za eksperimentiranje pas, jer nosi čudnovat nagon apsolutne vjernosti čovjeku. Možemo doživjeti fenomen koji antropomorfno nazivamo »grižnjom savjesti«. Psa možemo dresirati da se u smočnici punoj mesa, gladan, hrane ni ne dotakne, jer naklonost gospodaru osjeća većom vrednotom. Ako prekrši dresuru, osjećaj elementarne krivnje očitovat će se da izgubi vlast nad sfinkterima, pobjegne i za par dana se vrati »raskajan«, spreman na kaznu i pomirbu s gospodarom. Iz toga vidimo da je formacija Super-ego infrahumana, i da ne smijemo dresuru zamijeniti s moralom i pravom savješću.

Edipov ili familijarni kompleks, fundamentalan je u formaciji »Super-ega«. Dijete je dosad živjelo u obiteljskom ambijentu, ali nije doživljavalo sve odnose. Sad dijete ulazi u dvojnosti: dijete-majka, u

trojnost: dijete-majka-otac. Ovamo spada i »familijarni kompleks« po Freudovoj terminologiji, tj. odnos s ostalim konkurentima, subračom i susestrama. Freud ga je mogao mirne duše nazvati Kainov ili Ezavov kompleks kad je već tražio nazive iz starine.

Osnovni je doživljaj u prvoj fazi jednak za dječaka i za djevojčicu. Treba da prihvate konkurenta i da tako socijaliziraju svoju egocentričnu osjećajnost. Ali se pojavljuje i novi završni elemenat: seksualna polarizacija. Djevojčica osjeća sklonost ocu, dječak majci. Godin-ov eksperiment o odnosima otac-majka-Bog pokazuje tu polarnost u liku Boga još i kod odraslih. Muškarci Bogu pripisuju više majčinskih crta, više nego žene koje Bogu pridaju više očinskih crta. Zajednički inače, više očevih crta pripisuju Bogu. Ako se ocu u ovo doba nešto dogodi, dijete može osjećati kao da je ono tome krivo i ponijeti u život tjeskobni osjećaj krivnje.

Otac je zadnja instancija, autoritet koji nosi norme. Majka nastavlja, i mora nastaviti svoju ulogu, da ljubavlju grije i drži u »rastaljenom« stanju metal dječje duševnosti, inače će biti teško utisnuti mu norme.

Djevojčica je u boljem položaju nego dječak i kod nje se razvije plemenitiji oblik Super-ega. Dječak u ocu osjeća konkurenta s kojim mora dijeliti majku, on je agresivan prema nosiocu normi i ostaje povezan uz majku. Djevojčici sklonost ocu pomogne da se lakše odbije od majke. Ona voli nosioca autoriteta, ona će radije biti agresivna prema majci, konkurentkinji. Njezin će stoga Super-ego biti topliji, više erotiziran. Žene su općenito u životu savjesnije i pobožnije, u brevijaru molimo »pro devoto femineo sexu«. Ako je otac divljak i tiranin, težu će religioznu štetu trpjeti djevojčice. U obiteljima gdje je majka vrijedna, a otac težak egoista, može se desiti da sinovi ostanu religiozni, a djevojke odu u ateizam i indiferentnost. Svi naime gradimo sliku o ocu nebeskom crtama s očeva lika.

Djeca poprime rječnik odraslih, pa čujemo od njih da će, kad odrastu, djevojčica udati se za tatu, a dječak da će se oženiti s majkom. Sasvim nešto drugo doživljavaju djeca pod tim izrazima odraslih. Freuda je zavela ta činjenica, pa je tom stadiju dao ime genitalna, falična, incestuozna faza. Sve se odvija u sferi osobne povezanosti, a ne u seksualnosti, čak niti u erotici odraslog tipa. Trebali bismo novi izraz za to, jer niti je seksualna, niti erotska ljubav, nego ona ista afektivna povezanost koja se gradila već od rođenja.

Pravo je rješenje u identifikaciji i introjkciji normi. Otac i majka morali bi s razumijevanjem surađivati. Majka bi trebala govoriti dječaku: Budi kao tata, pa ću te još više voljeti. Otac bi trebao govoriti djevojčici: Budi kao mama, pa ću te još više voljeti. — Ako bi se dječak identificirao s majkom i njezinim svijetom, a ne s ocem, postao bi homoseksualac kao André Gide, odgojen među samim ženama. »Commandements de Dieu, vous avez endolori mon âme! Božje zapovijedi, vi ste bolju ispunile moju dušu!« rekao je on. Ako bi se djevojčica identificirala s ocem, postala bi afektivno muškarac. Takove nose teške cipele, glume mušku grubost, nose hlače i traže kao nadopunu ženu. Tako psihoanalitičari tumače nastanak homoseksualnosti, najteže od dubokih neuroza (Kernneurosen).

Familijarni (Edipov) kompleks završava introjeksijom moralnih i kulturnih normi, koje su djeca usvojila kao dio sebe identificirajući se s parentalnim likovima. To je »Super-Ego«, instinktivna savjest, glas roditelja, koja je i u ateistički odgojenom djetetu. Super-ego jest surogat savjesti. Dijete u četvrtoj godini toliko je duševno zrelo, da već postavlja neobična naivna pitanja (»Fragealter«). Sad je »pravo vrijeme« da sazna za Oca na nebesima, koji je iznad roditelja. Time se postavljaju prvi temelji prave savjesti. Bog je korektiv roditelja. On treba da bude različit od roditelja. Ne smiju se staviti na njegovo mjesto. O. Godin napisao je posebnu knjigu *Le Dieu des parents et le Dieu de l'enfant* (1963.): »Bog nije«, veli on, »sredstvo da se postigne da dijete bude dobro. Ni u 4, 6. i 8. godini. Trebalo bi čak reći: nadasve ne onda jer dijete u toj dobi može još vjerovati u to.« (str. 15.) »Bog nije više na našoj nego na djetetovoj strani.« (str. 17.)

Postavimo naša četiri pitanja kakova će vrijediti za sav daljnji razvoj:

1. *Da li je moguć idealan oblik savjesti bez formacije Super-ego?* Psihoanaliza smatra da je do puberteta Super-ego formacija normalna, onda postepeno ustupa mjesto sublimiranoj osobnoj savjesti. Taj prelaz treba dakako pripremiti. Dijete se mora postepeno osamostaliti sa svojim tajnama i krivnjama sučelice Bogu. Ne smije zamišljati Boga točno kao oca. Ova crta osobne veze s Bogom, koja ne ovisi o roditeljskim likovima, znak je da su roditelji i katehete odgajali pravu savjest.

Jedan plemenitiji oblik Super-ega jest »moj ideal« (*idéal de moi*). To je dio Super-ega koji, po Freudu, izranja iz podsvijesti. Roditelji postanu uzor ponašanja.

Danas teško možemo zamisliti razvoj savjesti bez predstadija Super-ego. Možda je moguće postići da ta formacija, koja odgovara općoj psihološkoj zrelosti djeteta, poprimi profinjene crte i da roditelji u nju unesu elemente prave savjesti. Samostalnost u odnosu prema Bogu znak je ovakova lijepog religiozno-pedagoškog uspjeha. Teolozi se još nisu pozabavili ovim područjem koje je otkrila genetička psihologija. Inače bi već postavili pitanje, kakovi su morali biti roditelji božanskog djeteta da ne iznakaze ljudsku Kristovu duševnost. Svakako 12-godišnji Isus pokazuje neobičnu samostalnost u odnosu s Bogom Ocem: »Zar niste znali da mi je biti u domu mojega oca?« (Lk 2, 50). Prvu socijalnu samostalnost, kad su dječaci ulazili u skupinu mladića na hodočašću u Jeruzalem, Isus je iskoristio sasvim samostalno.

2. *Je li pametno razbijati pošto-poto formaciju Super-ega da sagradimo autentičnu savjest?* — Bez Super-ega ne uspijeva ni savjest. Dijete postaje kriminalac koji nema osnovnih instinktivnih inhibicija da ne čini zlo. Engleska televizija prikazala je ljetos jednog takvog ubicu. Pričao je o svojim podvizima u Undergroundu kao o hobby-ju. Pledirao je za revolver kao mnogo estetskiji i napredniji od noža. Gledajući ga i slušajući ga, imao sam dojam da ne spada u ljudsku vrstu, nego da je došao s druge planete. Čovjek bez Super-ega jest strašilo.

Ipak sam Super-ego nije dostatan da nas dovede do čovječtva i uljudbe..

3. *Koje su posljedice ako se Super-ego prerano eliminira?* — Dijete nije još sposobno za zrelu savjest. Ako otac dijete ne kazni, u djetetu

će se gomilati neurotična krivnja. Paradoksalno zvuči, ali je istina, da otac koji dijete ne kažnjava, teže kažnjava nego da kažnjava. Dijete će postati sve zločestije da izazove kaznu i riješi se tjeskobe krivnje. Roditelji koji dosljedno i čvrsto ne discipliniraju dijete, sve mu dozvole smiju se na njegove nepodopštine, čine od njega neurotičara. Kazna mora biti što pozitivnija. Nikad uskraćenje ljubavi jer to je pravo i temeljna potreba svakog ljudskog bića. Dijete nije gromobran za elektricitet roditeljske srdžbe. Ono što se djetetu zabranjuje i od njega zahtijeva, mora biti razumno i dosljedno provedeno. Što se ne smije, nikad se ne smije. U tim normama dijete mora osjetiti »granice« i tako doći u dodir s realnošću, dok je u prvim godinama vladao zakon zadovoljenja potrebama.

4. *Koje posljedice nastaju ako sve gradimo na dresuri Super-ega?* Dijete okovano željeznom disciplinom postaje isto neurotično, nesamostalno. Ono živi pod olovnim nebom. I Boga neće drugačije doživljavati nego kao rasrđenog tiranina. Pobunit će se protiv svih normi ili će biti iznakaženo neutaživim skrupulima. Pobuna je psihološki zdravija od skrupula. Nije slučajno, nego psihološki sasvim razumljivo da je u prvim godinama iza rata revolt protiv Boga išao uporedo s revoltom protiv roditeljskog autoriteta. Pretjerano strogi roditelji odgajaju afektivne ateiste. I pakao pun sadističkih mučila, predestinijanstvo, janzenistički i kalvinistički Bog jest krabulja divljeg oca, projekcija prepotentnog, užasa, punog Super-ega bačena u nebesa.

Prelazimo na razdoblje od 7. do 14. godine. Freud ga je nazvao latentnim jer je previdio ono što nije smatrao važnim: sve osim afektivnosti. U tom razdoblju prije ili kasnije završeni rasplet Edipova kompleksa, ili uopće neraspleteni, tone u podsvijest. Ovo je doba »pravi rok« za funkcije koje Freud zanemaruje. A za nas je doba najvažnije za formiranje prave savjesti.

Za sedmu godinu velimo da dijete u njoj dolazi k razumu. Ono se socijalizira, živi u »gangovima«, igra se i skače do iznemoglosti. Može nevjerojatno mnogo naučiti, godišnje preko hiljadu novih riječi svog materinjeg jezika. Ovo je razdoblje »pravo doba« za aktivnu pažnju i temelj svem kasnijem školovanju. Dijete koje nije u to vrijeme privikavano na koncentraciju pažnje i sustavni intelektualni rad, bit će kasnije nesposobno za školovanje, ma bilo i genijalno talentirano. Tako razumijemo slučaj sv. župnika arškog Vianney-a, genijalnog, ali nesposobnog za školu.

U ovom razdoblju katehete dobivaju dijete u ruke. Afektivnost ne doživljava naročitih promjena, sad je doba akcije i učenja. Familijarni (Edipov) kompleks rasplinuo se kod normalne djece, ali ćemo naći djece koja se još nepomirena s ocem koprcaju u njemu, te i nas i Boga gledaju s nepovjerenjem, ne identificiraju se s nama, ne introjiciraju norme, a dubok osjećaj krivnje govori im da su za pakao određeni, čim za pakao saznaju. Naći ćemo na djecu koja nose još dublje korijene neurotične krivnje — kastracioni kompleks. U njima još živi strepnja da bi im netko mogao odrezati spolovilo, koje je odrezano svim djevojčicama. Ima djece, koja su poučena u bitnim crtama o svom tijelu, kako nastaju djeca, ali sve to »namjerno« su zaboravili, čitav taj sektor za njih ne smije postojati, jer je prljav i grješan. Schema »corporis« je

fragmentarna. Ovakova djeca koji put fanatično kopaju po nosu kao rekompensaciji, mjesto nekad potrebnih, ali strogo zabranjenih doticaja u seksualnoj sferi. Djeca koja mokre u krevet, bježe tako u ranije stadije da nađu radost majčine brige oko njih, jer su slijedeće stadije razvoja tako teško doživjeli da se ne usuđuju naprijed, nego samo nazad. Bez radosti čovjek ne može živjeti. Mi ne možemo odmah znati kako je dubok hlad koji izbija iz potpunog nepovjerenja. Šizofrena i razočarana djeca boje se svake simpatije prema sebi, jer duboko osjećaju da svaka toplina završava još mrzljivim hladom, tako im govori neko duboko iskustvo. Nije lako pogoditi protiv čega se bori agresivno i do skrajnosti nedisciplinirano dijete. Divlje djevojčice i mazni dječaci s lutkama, pokazuju krivu identifikaciju s roditeljskim likovima. Ovakva djeca trebaju psihoterapiju. Inače će vjeronaučnu pouku primiti iznakaženo, ona im može škoditi. Roditelji i vjeroučitelj trebaju pomoć psihoterapeuta. Na sreću djeca još ne umiju glumiti, pa se vidi i ono što će kasnije biti pokriveno glumom. Što se prije otkriju duševne nastranosti, to se lakše mogu liječiti. Kod nas, nažalost, psiholozi nisu spremniji za psihoterapiju kao u Louvainu, a psihijatri čekaju teške brodolome odraslih, te jedva i njih dospijevaju kako treba obraditi. Prošle godine francusko je ministarstvo poslalo upit louvainskom univerzitetu, koliko bi mogli spremniji psihoterapeutske formiranih psihologa, jer namjeravaju svuda uvesti tu službu.

Doba od 7. do 14. godine klasično je doba za oblikovanje više autentične savjesti. Norme moraju biti razrađene i time im dana veća psihološka stvarnost. Ali dijete još nije sposobno za samostalnu apstrakciju. Što nije prikazano u primjerima kao da mu nismo ni govorili. Taj moral mora biti objektivan i provediv, da ga djeca mogu prihvatiti kao glas katehete. Djeca katehetu prihvaćaju kao drugi očev lik. On je i predstavnik Božji, pa je kao stvoren da poradi oko prave savjesti odijeljene od Super-ega. Kao što se ni roditelji ne smiju staviti na Božje mjesto, tako i vjeroučitelj mora i Crkvu i Boga staviti snažno i doživljeno iznad sebe, da svoje pogreške ne prilijepi na Božji lik.

Da može, osobito kod ispovijedi, pristupiti svakom djetetu individualno, potrebno je da upozna obiteljsku pozadinu. Normalno je da se između njega i djeteta razvije nešto kao psihoterapeutske transfer, a posebnu brigu traže ona djeca kod koje kontakt ne uspijeva. Tri su točke na koje bi trebalo da vjeroučitelj svrati pozornost:

1. Koliko je dijete progrijano roditeljskom ljubavlju? Poznavanje roditelja mnogo će mu toga otkriti.

2. Kako je doživljena »schema corporis«? Da li je genitalna sfera psihološki prihvaćena kao Božje djelo, ili zabačena kao nešto ružno ili čak opterećena neurotičnim osjećajem krivnje? Da li zna koja je razlika između dječaka i djevojčice i koje su — u krupnim crtama — životne zadaće jednih i drugih pred Bogom?

3. Kako dijete doživljuje oca, majku, njihove zahtjeve i zabrane? Da li je započeo osobni odnos s Bogom?

Svećenici mogu mnogo toga saznati psihološkim metodama. Kod mlađe djece mogu ispričati kratke slučajeve savjesti i pitati ih za mišljenje. Tako je J. Piaget ispitivao razvoj savjesti. (Guido Petter, Die geistige Entwicklung des Kinder im Werke von J. Piaget, 1966.) Npr.:

»Koja je krivnja veća? Ivica je nehotice razbio čašu. Franjo je nehotice razbio 15 čaša. — Ivana hoće ukrasti marmelade, pa ne može dohvatiti. Zdenka je nehotice razbila prozor. Ili: Koju kaznu treba dati i zašto? Ivan je razbio nehotice tanjur i tata se strašno razljutio. — Petar je slagao tati da je dobio u školi dobru ocjenu, tata je saznao od učitelja da to nije istina. Ili: Dvoje djece krađe jabuke. Čuvar uhvati jedno. Drugo utekne, ode stranputicom kući i hoće preko mosta na potoku, no daska je bila trula, pa je upalo u vodu. — Da nije krao jabuke, da li bi se isto dogodilo na trulom mostu?« (o. c. 205.300).

Kod starije djece mogu provoditi dobro pripravljene ankete ili da pišu male sastavke na određene teme.

Iz svega slijedi, da je posebno delikatna kateheza četvrte i šeste zapovijedi i da tu opću katehezu treba nadopuniti individualnom prema poznavanju djetetove situacije. Hans Zulliger iznosi dva slučaja: Otac je teška pijanica. Najstarija kćerka, 14 joj je godina, zna kamo najka skriva novac da ga tata ne nađe i ne propije. Mama je odsutna, a otac se navraća kući i traži od nje novac za gostionicu. Kćerka uporno »laže« da nema novca. Drugi slučaj: 16-godišnja kćerka je u kući, a na vrata dolazi pijan poznati ženskar i pokvarenjak. Ona se snađe i počne glumiti kao da je djed kod kuće, inscenira s navodnim djedom razgovor, te se prostak ne usuđuje ući u kuću. H. Zulliger završava: »Mislim na presavjesne savjesti koje mi se čine bar jednako opasnim, kao one s preširokim luknjama.« (43. str.). Ako je dijete u takvoj situaciji, ono treba ranije saznati što nije potrebno za sve.

S obzirom na seksualni moral, prekasno je vježbati posadu broda kad su već u oluji. Razdoblje od 7. do 14. godine pripravlja pubertet. Kako će kasnije mladi čovjek prihvatiti pouku o uzvišenosti tijela i ženiđenog staleža, ako je cijelo djetinjstvo čitavu sferu morao baciti kao ružnu i ogavnu? Kako će obvladati tom prekriznom sferom, ako je ona nedoživljena, zato i nespiritualizirana ili opterećena tjeskobom, da niti njegov »da«, niti njegov »ne« ne mogu ništa postići? — Imao sam često prilike ustanoviti da normalna djeca i naše krive pouke pod pritiskom života ispravno shvate. Ali kulpabizirana djeca s krivom shemom tijela i nepomirena s očevim autoritetom, mogu biti samo ranjena i zakočena našim pretjeranostima. Još 1917. na kongresu njemačkih kateheta, kritizirano je što se djeci govori »da je svaka nečista misao težak grijeh«. (K. Mosterts, Jünglingsseelsorge, Herder 1929.) A u stvari, svaka nakana učiniti seksualni prestup jest grijeh, a misao može biti opasna ako uzbuđuje i dovodi do prestupaka. Kako može dijete shvatiti ovako formulirane zahtjeve za odrasle, i to još i za odrasle krivo formulirane? Mislim, da je djeci dosta reći da ne smiju ni sebe ni druge bez potrebe i dugo doticati. Druge nikada, a sebe za ono što je potrebno. Prati se, to je dužan činiti. Ne smije se zadržavati na ružnim slikama i opetovati proste riječi. Velika radoznalost u toj dobi, znak je da nije zadovoljeno prirodnom zanimanju kad je dijete imalo 3, 4, 5 godina. U ranije doba roditelji su bili upravo dužni da dadu djeci prilike da se familijariziraju s tim Božjim realnostima. Prerano striktno odijevanje i disciplina stida nije zdrava. Stid se normalno javlja tek u petoj godini.

Seksualni moral treba graditi postepeno, zadatak za zadatakom. Mi čekamo pubertet da sve odjednom bez naročitog uspjeha riješimo. U

prvom sedmogodištu dijete treba da prihvati svoje tijelo bez kastracionog kompleksa i bez opterećenosti s krivnjom. U drugom sedmogodištu treba da nauči stid, poštivanje svoga i tuđeg tijela. Potrebna mu je i shematska uputa kako nastaju djeca. O tjelesnim radostima braka nije potrebno da išta zna, ali o očevoj ulozi treba da zna glavne stvari. Ako su dječaci i djevojčice zavoljeli urednost, školski rad, redovito vršenje vjerskih dužnosti i oduševili se za izdržljivost i junaštvo poput indijanskih poglavica, prihvatit će uoči puberteta temeljitu asketsku pripravu. Sad je vrijeme da se posebno naglasi da se ne smije predugo zadržavati u maštanju koje ga uzbuđuje. Istom ako znaju u velikim potezima misterij obitelji i njezinu ulogu, razumjet će zašto treba da je poštuju.

Postavimo naša četiri pitanja:

1. *Može li se u ovom razdoblju bez dresure, bez Super-ega?* Teško možemo zamisliti razvoj savjesti bez pomoći Super-ega, ali pravu savjest treba sustavno odgajati, a Super-ego sustavno oplemenjivati. I kateheta izaziva neku vrstu Super-ega u djeci svojim utjecajem.

2. *Da li je pametno boriti se protiv Super-ego formacije?* Savjest treba postepeno da zamijeni Super-ego. Oni u svojim zahtjevima kod normalne djece nisu u sukobu. Ništa ne treba poduzimati protiv Super-ega, ako se podudara sa zahtjevima savjesti i ako su i roditelji i katehete postavili iznad sebe Boga kao najviši autoritet za djecu. Ta pedagoška poniznost od bitne je važnosti. Bez Božjeg horizonta utopit će se savjest u Super-egu.

3. *Koje posljedice mogu nastati ako prerano odstranimo Super-ego?* — Bez Boga, bez pozadine oca i katehete, bio bi za dijete između 7. i 10. godine beskrvna apstrakcija, a prije puberteta dijete nije sposobno za samostalnu apstrakciju. Moramo poštivati zakone razvojnih sekvenca.

4. *Koje posljedice mogu uslijediti ako sve gradimo na dresuri nametnutog Super-ega?* — U pubertetu mladi će se čovjek suprotstaviti svemu što nije iz njega izraslo. Super-ego morat će ustuknuti. Mora dakle biti pripravljena autentična savjest utemeljena na uvidu i Bogu. Opasno bi bilo kad ne bismo pripravili taj prelaz (dépassement). Napredak je moguć i u samom obliku Super-ega, da se pretvori sve više u »ideal«. Dijete oponaša oca, katehetu, ali i vođu »ganga«, skupine kojoj se pridružio.

Jeđan je od neprestanih problema odgoja kako pogoditi pravi odnos između slobode i autoriteta? U pubertetu postat će ta kriza akutna. Mi djecu odgajamo za slobodu i odgovornost, te je prava šteta da mu ne dopustimo slobodu za koju je već zreo. Svi odgojitelji počinjaju tu pogrješke, jedni veće drugi manje. Ako je Bog za dijete doživljena stvarnost iznad roditelja, učitelja i katehete, njemu će se moći izjadati i kod njega će moći naći opravdanje za ono što mu roditelji i drugi uskraćuju.

Prelazimo na treće sedmogodište, pubertet i adolescenciju.

U prvoj negativnoj fazi, afektivnost opet izbija u svoj svojoj snazi. U drugoj pozitivnoj fazi samostalna apstraktna misao treba da izgradi konačni svjetovni nazor. To je doba kad autentična savjest ima da postepeno zamijeni Super-ego. Drugo sedmogodište obradili smo kao pri-

pravu na pubertet, pa nije potrebno opetovati što smo prije rekli. Postavit ćemo stoga odmah naša četiri pitanja:

1. *Može li se ostvariti idealni odgoj bez formacije Super-ego?* Došlo je doba kad treba stupnjevito odstranjivati instinktivnu savjest, i onako je otvorena opozicija protiv autoriteta u punom toku.

2. *Je li pametno pošto-poto razbijati Super-ego?* Ni sada nije uputno boriti se brutalno protiv instinktivne savjesti, ona nam može učiniti lijepih usluga. Ona će ustupati sama od sebe mjesto autentičnoj savjesti gdje god je izgrađena dobro informirana prava savjest. Mladi čovjek bit će nam zahvalan i steći ćemo njegovo povjerenje, ako ga oslobađamo pogotovo od primitivnih oblika tjeskobne krivnje. Neke vrsti Super-ega prati i nas odrasle kroz cijeli život. Nikad se mi ne oslobađamo potpuno roditeljskog glasa u nama. Postoji i socijalna nadgradnja tipa super-ega, koja nam nameće socijalne norme, često bez ikakve veze s pravim zahtjevima morala. Radije rušimo te bezvrijedne ili vrlo malovrijedne konvencije, nego prave zahtjeve normi.

3. *Koje posljedice mogu nastati ako prerano eliminiramo Super-ego?* Mladi čovjek u tom slučaju luta i pravi veće izgrede, ako ga ne stežu neke afektivne prisile iznutra i socijalne konvencije izvana.

4. *Koje posljedice mogu uslijediti ako sve gradimo na autoritetu i dresuri?* — Možemo izazvati takav otpor da mladi čovjek sve naše odgojno djelo zabaci. Ako gradimo sve na Super-egu koji je zaglušio savjest, ona će biti preslaba da sputa razbuktales strasti.

Još bismo dodali, da su zavrijedili prijekor svećenici koji misle da su zamršenije i zato opasne norme moralne teologije samo za našu orijentaciju, da ništa ne treba reći penitentu, nek se samo koprcu a bezizglednoj borbi s uvijek većim osjećajem krivnje. Moramo se usuditi da uđemo u subjektivnu procjenu materijalno teških prestupaka i olakšati breme krivnje s obaveznom perspektivom da mora nastojati da prije ili kasnije dođe do pobjede. Ako mladi čovjek upotrebljava sva sredstva i ne izlaže se bližnjoj grješnoj prigodi, pa ipak ne uspije oteti se masturbaciji, onda treba potražiti pomoć psihoterapeuta, a ne svojim objektivnim normama pritiskati i onako slabog i poraženog mladića.

PATOLOŠKI OBLICI FORMACIJE SUPER-EGO

Kako god cijenili usluge instinktivne savjesti, na svim stupnjevima razvoja moramo se boriti protiv patoloških oblika. Zato ćemo ih kratko navesti prema Hansu Zulligeru. (Umgang mit dem kindlichen Gewissen, 1960.)

1. Dijete može biti zločesto i samo izazivati kaznu, ako ga ne oslobodimo teškog osjećaja krivnje. U tom slučaju Super-ego postizava protivno od onoga što bismo očekivali te nema nikakva smisla.

10-godišnji Henrik u svađi je s vršnjakom Fridrihom. Henrik slaže svom tati da je Fridrih o njemu posprdno govorio, da je šeprtlja i majmun. Time je htio postići da njegov tata izmlati Fridriha. Tata ga je zaista iščuškao, dok je ovaj po sudu Henrikova tate neobično drsko nijekao. Henrik se promijenio mučen grižnjom savjesti. S visoka je

mami govorio da neće više vršiti »poslove za žene«. Majka se potužila ocu, no ovaj je njoj prepustio da ga kazni i kazna je izostala. Ali podsvijest, Super-ego tražio je kaznu. Henrik je postajao sve zločestiji. Protiv očeve zabrane uzeo je stolarsko strugalo i otupio ga i pokvario rez na čavlu. Sto je najčudnije, nije ga sam naoštrio. Tata je opazio, pozvao Henrika i kao miran čovjek, koji izbjegava ekstremne mjere, samo mu je naložio da naoštri željezo. Očeva blagost samo je pojačala nutarnju bijedu. Henrik je počeo plakati. Otac iznenađen rekne mu: »Šta urlaš, ništa ti nisam učinio!« — »Ne bih htio plakati, samo mi dolazi!« (Es weint! na njemačkom i H. Zulliger duhovito dodaje da je zaista Freudov »Es« silio na plač: podsvjesni Super-ego.) — Henrik je postao sve nesretniji da više nije mogao izdržati. Jednog dana došao je tati i priznao da je ono s Fridrihom slagao. — »Iznuđeno priznanje, veli autor — ne koristi ništa ili bar donosi plod u mnogo manjoj mjeri.« (103) — Henrik je opet postao onaj vedri prijašnji Henrik. (101—103.) »Priznavanje bi« — veli autor — »trebalo sve više zamjenjivati tjelesnu kaznu kako dijete biva starije.

2. Iracionalni Super-ego može tako djelovati da se kazna anticipira, da čovjek može činiti zlo: dijete se svaki put unaprijed kazni da onda smije učiniti nešto nedopušteno. Od ovakve nakazne nazovi — savjesti nema za odgoj savjesti nikakve koristi.

14-godišnji Tino dobio je od tate zabranu da ne igra nogomet u novim cipelama. Tata ga je jednog dana našao u novim cipelama, što nije bilo zabranjeno i žestoko ga izgrdio. Tino je osjećao da je kazna nepravедna jer nije igrao nogomet. Sada se osjećao slobodnim da učini čitav niz prestupaka, jer je unaprijed kažnjen. Igrao je nogomet u novim cipelama, a tati je slagao da su bili u susjednom gradu u zooškom vrtu, s užitkom mu je izmišljao šta je sve ondje vidio. Slijedeće nedjelje i otac je s njime onamo pošao. (105) — Djevojka iz obitelji sektaraca, koji su je vrlo strogo odgojili, postala je strastvena plesačica. Branili su joj. Svaki put je osjećala krivnju. Da je se riješi, najprije je izazvala majku nepodopštinama da joj je zabranila večernji izlazak. Slijedeći dan otišla bi mirne savjesti na ples, ona je unaprijed platila. (H. Zulliger, Umg. 105.)

3. Super-ego može nalagati neurotsko ponašanje i druge prestupke, da se obrani od podsvjesne težnje prema mnogo većem grijehu. U ovom obliku kako god je nezdrav te može u duljem roku postati prava neuroza, bar zapriječi fatalne čine.

U obitelji, u kojoj je bio samo 11-godišnji sin, rodila se kćerčica. Sin je počeo krasti škare i noževe i zakopavao ih u zemlju, a da sam nije bio svjestan zašto. U suzama je priznavao da je u neodoljivoj tjeskobi da se malo što ne dogodi. Psihoterapija je otkrila da je mrzio sestricu koja je zaokupljala čitavu majčinu brigu i želio da je se riješi. (H. Zulliger, Umgang etc. 83—85.)

4. Super-ego sili da učinimo jedno zlo da izbjegnemo drugo. Prijašnji primjer sadrži isto tako ovaj elemenat, samo je podsvjestan.

13-godišnji Franjo razbio je školsku pločicu i pri tome se ozlijedio, pao je naime na stepenicama. Učitelj je naslutio o čemu se radi i upitao ga: »Da li si izradio račune na pločici?« — Priznao je da nije. — 15-godišnja Ana ispričala se u školi da joj je baka spalila domaću zadaću.

A šta je bilo na stvari: mama ju je jučer pošteno izgrdila, pa je napisala sastavak o mami u vrlo negativnom svjetlu. Ujutro se nije usudila nositi je u školu, pa je pomno stavila zadaću među papire kojim je baka običavala zapaliti vatru.

5. Super-ego zapodijeva histerične fenomene, tjelesna očitovanja nutarnje krivnje.

15-godišnja djevojka pati od napada sličnih epilepsiji. Svi lijekovi ne utječu, te liječnik pomišlja na histeriju. Pri napadu držala bi ruku na licu i puštala urin, kasnije se svega sjećala, dok se epileptičari ničega ne sjećaju. Psihoterapija je otkrila uzrok: kađ je imala tri i po godine, dotrčao joj veliki pas da se igra i stavio šape na ramena te se strašno uplašila. U ovom slučaju radi se samo o traumatskom strahu, ne o krivnji. Navodimo slučaj da se vidi razlika. (H. Zulliger, Umg. 93.)

Judita trpi od osipa po koži koji se opire svakoj terapiji. 16 joj je godina. Počela je i mokriti u krevet. Psihoterapija je otkrila uzrok: priznala je da se zaljubila u nekog momka, da je došlo do poljubaca i dodira. Osjećaj krivnje očitovao je njezino duboko uvjerenje da je prljava i nečista. Njihovo prijateljstvo bilo je bezizgledno, do braka ne bi moglo doći radi prilika. Oboje su to znali. Mladić ju je ostavio izjavivši joj brutalno da mu se gade njezini čirići. Čim se ponovo zaljubila u drugog i roditelji odobravali tu vezu, osipa i mokrenja je nestalo. (Zulliger, Umg. 89.)

Ukradena su dva švicarska franka u ferijalnoj koloniji dječaka. Krivac nije pronađen. Već su pomalo zaboravili taj slučaj, šteta je okradenom nadoknađena. Dječaci su se igrali Indijanaca. Vođa kolonije, sam autor knjige Zulliger, ne sluteći ništa, pričao je navečer dječacima kako Indijanci da nađu krivca načine »Božji sud«, uvjeravaju dugo sve da krivac neće moći progutati gutljaj vode. Oni odmah počnu igru. I zbilja jedan od dječaka ispljunuo je vodu, uhvatio ga grč u jednjaku. Djeca se smiju i pitaju ga šta je skrivio. On šuteći ode i donese dva franka. »Nije te Bog prokazao, nego tvoja nemirna savjest«, rekao mu je H. Zulliger. Da je znao šta će se dogoditi, ne bi odgojitelj dopustio tu igru, jer dva franka za jednu tešku traumu i osramoćenje previše je, svatko ima pravo na tajnu i da svoj grijeh tajno nadoknadi. (Zulliger, Umg. 76.)

6. Vrlo čest je slučaj samokažnjavanja, čak i sakaćenja. Tako Super-ego može postati opasan za dijete i za starije.

Curica od 4 i po godine došla je mami s čvorom na glavi kao orah. Mama je ustrašeno pita, šta se dogodilo. »Znaš, mama, ništa to nije...« i zape joj glas u grlu. Mama hoće znati sve i dobiva priznanje, da je razbila ukrasnu vazu. (Zulliger, Umg. 98.)

7-godišnji dječak pojeo je pečenu kobasicu ostavljenu za tatu. Došao je mami: »Pomisli, mačka, ta prasicica, skočila je na stol i pojela kobasicu. Izašao sam da donesem vode, pa je mačka iskoristila priliku.« Mama se nasmije: »I još sada vidi se mački uma! na bradi!« te pokaže njegovu bradu. Dječak se uplaši i jakim pokretom glave lupi se o rub prozora da je prokrvario. »To mi je za kaznu što sam lagao«, rekao je mami boreći se sa suzama. »Ja sam kradljivac kobasice, ne mačka!« (ib. 97.)

8-godišnji Werner zadržavao se kraj svih opomena s drugovima i mama ga je uzalud čekala dok bi donosio što treba iz trgovine. Poslala

ga je po stvari potrebne za kolač. Opet se zadržao. Napokon, evo ga. Mama ga čeka na vratima i misli u sebi: Dat ću mu par udaraca i poslati u krevet bez večere. Na mami je hladan izraz lica. Dječak padne na stepenicu, udari se u čelo, sav je raskrvavljen i jeca. Mama mu trči u susret, uzima ga u naručaj, opere mu ranu, poveže je, miluje ga, daje mu kobasica za večeru. Super-ego kaznio ga je teže nego je ona htjela. (ib. 87.)

Bude i tragičnih slučajeva. Calvinistički roditelji odgojili su dječaka u »strahu Božjem«, On da svako zlodjelo kažnjava. Nisu mu nikad dopustili na ulicu. Kad mu je bilo 11 godina, dobio je sestricu. Rezerviran je prema njoj. Da zadovolji seksualnoj radoznalosti, pregledao je djevojčicu kad je bio sam. Kćerkica je uza svu brigu roditelja umrla od groznice. Preživjeli brat ne može se oteti osjećaju krivnje, pao je u tešku depresiju, govorio je da će se ubiti. Jednog dana odsjekao je sebi »zločinački« kažiprst na stroju. Uporedo je stalno mokrio u krevet. Morali su ga dati na psihoterapiju. (Ib. 43.)

15-godišnji dječak ukrao je tati lipovu daščicu jer se bavio rezbaranjem. Što mu se inače ne bi nikad dogodilo, zarezao je sebi nožem u ruku. (ib. 96.) — 15-godišnja curica pojela je lončić trešnjeva kompota. Mami je nijekala, no navečer poče je glava boljeti te povrati sve trešnje, (ib. 97.) — Kad djeca ukradu baruta, nije samo opasnost od baruta, nego i od Super-ega koji kažnjava. To je iskusio 14-godišnji dječak komu je barut spalio ruke. (ib. 97.)

Mladi oficir zaljubio se u gostioničarevu kćer, ali ne može napustiti svoju zakonitu ženu. Djevojku su našli u jezeru. Utopila se. Iza nekog vremena oficir se nekako primirio. No jednog dana čistio je oružje i ostavio jedan metak u revolveru. Prostrijelio je sebi glavu i ostao na mjestu mrtav. Ne izgleda da je imao namjeru počiniti samoubojstvo, najvjerojatnije je podsvijest diktirala sve. (ib. 96.)

7. Zbog osjećaja krivnje može doći do pseudo-debilnosti. Dijete je inače inteligentno, ali svuda očituje tupost. »Angst macht dumm.« Tjeskoba zaustavi pamet.

11-godišnja Nora slovi kao tupo dijete. Kad je imala 2 i po godine, već je počela škarama rezati spolovilo svome manjem braci. U zadnji čas otac je spasio dijete. Otac je pobjesnio od srdžbe. Taj događaj blokirao je Noru za sav život. — Kako se kasnije oslobađala i razvijala, došla je do izražaja njezina natprosječna inteligencija u iznimnim događajima, kad je stog sijena počeo gorjeti i slično. U školi je uvijek bila težak problem. (ib. 127.)

8. Da se obrani od osjećaja krivnje, dijete nagovara članove svoje skupine (ganga) da počinjaju iste prestupe koje je on učinio, i veće.

Napušteno dijete primljeno je u obitelj. Vrlo je inteligentno i sjajan đak tako da pomaže sinu svoga poočima. Na koncu godine gospodarev sin propada, a posinak prelazi u viši razred. Zavist očeva odijeli posinka od sina i pošalje ga među služinčad. Tu ga jedan sluga seksualno pokvari. Počeo je i krasti gospodararu. Otjeran, osniva grupu malodobnih kradljivaca, navodi ih na masturbaciju, a sam prestaje i krasti i masturbirati. No da se riješi krivnje, potrebno mu je da druge zavodi. (ib. 109.)

Iz ovih primjera vidimo da Super-ego nije posve nevina pojava. Kako je iracionalan, ne znamo kako će se očitovati. Primjeri pokazuju

da može roditi vrlo nepoželjnim posljedicama. Što je iracionalniji i primitivniji, to je opasniji. Taj neumoljivi cenzor i pretjerani kažnjavatelj, može postati i pravi zavodnik.

Super-ego odgovoran je za one nerazumljive propuste kojim zločinci ostave corpus delicti, dadu indicije da ih policija nađe. On sili zločinca da se vraća na mjesto grijeha, on uzruja EDR (elektro-dermalnu reakciju) koja oda krivca na aparatu »lie-detector«. Kadšto prisili zločinca na otvoreno priznanje.

Autor knjige doživio je slučaj koji ilustrira djelovanje Super-ega koji sili na priznanje i odrasla čovjeka.

15-godišnja djevojčica ukrala je 3 franka. Čim se oglasilo, ona je odmah izjavila: »I meni je ukraden jedan franak. Imala sam ga u školskoj torbi!« H. Zulliger prepoznao je odmah krivca iz toga samoobrambenog brzog odgovora. Svi postupci da »netko« prizna nisu uspjeli. Šteta je nadoknađena. Iza mnogo godina dobije on pismo. Udata žena šalje mu tri franka i priznaje svoju krivnju, jer sada očekuje svoje prvo dijete i boji se da joj se što ne dogodi. — Savjest bi djelovala mnogo mirnije i pametnije: dosta bi bilo anonimno poslati 3 franka ili nešto više radi prohujalih godina na adresu one kojoj je oduzeto, ili — ako je njoj nadoknađeno — siromasima podijeliti.

ZAKLJUČAK

Odgoj savjesti naših vjernika trebao bi s naše svećeničke strane početi s temeljitom pripravom ženidbenih drugova za odgojitelje savjesti. Bez roditelja mi smo nemoćni, svećenik dolazi prekasno, tek u drugom sedmogodištu. Osim toga nije spremljen za psihoterapiju. Ipak može svojom toplinom strpljivim psihološkim postupcima popraviti manje pogreške roditelja. Teže slučajeve neka prepusti psihoterapeutima. Kod nas neće to biti toliko psiholozi, nego psihijatri. Louvainški psiholozi npr. spremaju se za psihoterapiju. Naši psiholozi spremljeni su samo da prepoznaju slučajeve koji nisu za njih i da ih predadu kompetentnijima. U tom smislu mogu psiholozi nama svećenicima pomoći.

Božji lik, različit i od roditelja i od učitelja, izdignut iznad njih, može mnogome djetetu pomoći da riješi svoje konflikte.

Formacija Super-ega može biti normalna i korisna priprava za odgoj savjesti, ali može biti primitivna i silovita te zapodijevati neurotične krize. Samo solidno pripremljenom autentičnom savješću možemo spriječiti vjerske i moralne brodolome u pubertetu.

Ispovijed ima neizbježno i svoju psihoterapeutsku stranu. Po sudu C. G. Junga, katolici manje duševno obole jer imaju ispovijed. Ispovijed nam pruža odlično sredstvo da individualno popunimo opću katehezu poznavajući situaciju svakog djeteta.

Moramo razlikovati pravu odgovornost od neurotičnog osjećaja krivnje (skrupuli). Moramo razlikovati materijalni prekršaj od subjektivne krivnje, koja je jedina grijeh od kojega mi imamo vlast odriješiti

penitenta. Lako je samo navješćivati objektivne norme. Tim što je Krist osnovao ispovijed kao priznanje i sud, zahtijeva od nas da objektivne norme prosuđujemo sa stanovišta penitentove subjektivne odgovornosti. Suditi po objektivnim normama mogao bi i elektronski mozak s informacijama iz objektivne moralne teologije. Mogao bi davati pokoru kao taksu prema težini i broju grijeha. Sve bi on mogao osim onog strpljivog uživljanja u brata čovjeka koga ljubimo radi Krista. Veliki ispovjednici: župnik arški Ivan Vianney, Leopold Mandić, Ante Antić, Pater Pio — da spomenemo tek novije, nisu donijeli nijednu novost u tumačenju moralno-teoloških normi, ali su razumjeli čovjeka u njegovoj subjektivnoj situaciji.

Bez pomoći psihijatra i psihoterapeuta (ako ih jednom u nas bude), mi svećenici ne možemo sve riješiti. To će nam biti očito kad nađemo studiju Annemarie Dührssen (*Psychologische Erkrankungen bei Kindern und Jugendlichen*. Verlag für medizinische Psychologie. 1954.) i saznamo da u Rheinlandu ima 60% djece neurotično bolesne. Roditelji se za sve drugo u mladosti spremaju osim za najvažnije: odgoj djece. Nema razloga da smatramo naše stanje boljim.

Čini se da bi istom jedan vertikalni koncil, koji bi ušao u subjektivne i objektivne probleme savjesti, dovršio djelo horizontalnog II vatikanskog koncila.

SUMMARIUM

Psychicus modus reagendi, nuncupatus »Super—Ego« unus est ex septem hucusque a psychologis inventis modis qui sunt: Automaticus modus, Primitivus (Es, Ca), Persona (masque), Umbra (Schatten, Ombre), Ego (Ich, Moi), Super-ego (Über-ich, Surmoi), Ipsum (Selbst, Soi). Datur synthetica descriptio evolutionis conscientiae moralis authenticae simul cum modo reagendi »Super — ego«. Pro omni stadio evolutionis quattuor ponuntur quaestiones: 1. Utrum possibilis sit educatio idealis sine modo »Super—ego«? 2. Utrum prudenter ista formatio psychica »Super — ego« eliminaretur? 3. Quanam sequelae ex suppressione modi »Super — ego« evenire possunt? 4. Quenam sequelae ex praevaletia modi »Super — ego« quam primitivissimi supra conscientiam authenticam evenire solent?